

ÖLÜMÜN KIYISINDA ÇOCUK VE AİLE

80.

BÖLÜM

Merve GÜNAY AY¹

GİRİŞ

Çocukların, yaşamın kaçınılmaz bir parçası olan ölüm ile karşılaşması kaçınılmazdır. Çocukluk döneminde çocuklar sevdiklerinin ölümü de dahil olmak üzere farklı türden kayıplarla karşı karşıya kalırlar. Çocukların yaklaşık %4-7'si 16 yaşına kadar bir yakınının ölümünü yaşamaktadır (1). Ölüm, bazen bir yakınını kaybetmek, bazen sahiplendiği bir hayvanını kaybetmek, bazen de ölümcül bir hastalığa yakalanmak şeklinde bazen de anne ve babalarının konuşmalarını dinleyerek, ölüm haberlerini duyarak, ölen bir hayvanı görerek, televizyon ve bilgisayar oyunları sırasında çocuğun karşısına çıkabilir. Her ne şekilde karşılaşırlarsa karşılaşsınlar, çocuklarla ölümü konuşabilmek, korktuğumuz ve kaçındığımız bir durumdur. Burada en önemli nokta çocuklarla ölümü konuşabilmemiz için öncelikle onun ölümü nasıl anlamlandırdığını anlamamız gerektiğidir.

Çocukların bilişsel gelişim düzeyi yaşa göre farklılaşmakta ve ölüme yüklediği anlam buna göre şekillenmektedir. Çocuklar ölüme yaş ilerledikçe bilişsel gelişimle birlikte daha somut ve gerçekçi bir anlam yüklemektedir. Bu çerçevede çocukların verdikleri tepkiler, bilişsel gelişim düzeyi, ölüme yüklediği anlam ve çevresindeki kişilerin tepkilerinden etkilenmektedir. Tüm bunlar dikkate alındığında ölümün kıyısında olan çocuklarda ve ailelerle çalışmadan önce çocukların bilişsel düzeyi, geçmiş deneyimleri, ölüm algısı, baş etme becerileri hakkında fikir sahibi olmak gerçekleştireceğimiz psikososyal müdahale yöntemini belirlemede bize yol gösterici olacaktır.

ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE ÖLÜM KAVRAMI VE ÖLÜM ALGISI

Çocukların ölüm algısı ile ilgili yapılan çalışmalar çok uzun yıllara dayanmaktadır. İlk araştırmacılar, 10 yaşın altındaki çocukların ölümü cennet, mezarlık ya da tabut gibi belirlenmiş bir yere gidiyor-muş gibi gördükleri ve ölümlerin gittikleri o yerde yaşamaya devam ettiği şeklinde kavramsallaştırdıklarını saptamışlardır (2). Sonrasında ölümlerin geri dönme ihtimalinin düşük olduğunu anlamış ancak cennetin çok uzakta olması veya tabutun çivilenmiş olması nedeniyle, ölümlerin geri dönmelikleri için ayrılığın sürekliliğini rasyonelleştirmişlerdir. Bazı çocuklar ayrıca ölümü uyumaya özümsemiş, ölümü kalıcı bir uyku hâli olarak görmüştür (2,3). Ölüm nedenlerini açıklamak için bazı çocuklar bir "Azrail" veya "öcü adam" hayal etmiş, bazıları da ölümün kötülük için bir ceza olduğunu ifade etmişlerdir (2,4). Küçük çocukların ölümü algılama ve kabullenme kapasitelerinin bilişsel ve duygusal olgunlaşma yetersizlikleri ile ilişkili olduğu ve çocukların ölümle ilgili yanlış anlamalarının endişelerini körükleyeceği sonucuna varılmıştır. Bazı araştırmacılar ise bu yanlış anlamaların, ölümü "biyolojik bir kavram" olarak tanımadaki yetersizliklerinden kaynaklandığına dikkat çekmiştir.

Erken dönem psikanalitik araştırmacıların gözlemlerine rağmen, çocuklarda ölüm kavramı üzerine bir sonraki araştırma dalgası daha sistematik ve bilişsel alana yönelmiştir. Bu ikinci bir araştırma dalgası, 1960 ve 1970'lerde temel olarak Piagetian bakış açısıyla ortaya çıkmıştır. Bu araş-

¹ Uzman Doktor, SBÜ Antalya Eğitim Araştırma Hastanesi, Çocuk Psikiyatri Kliniği, mervegunayay@gmail.com
ORCID iD: 0000-0002-7156-7181

duygusunu vererek çocuğun tedavi sürecine etkin katılımını sağlamaktadır. Sıkıntı ve stres yaratan durumlarda çocuğun duygularını dışa vurmasına izin verilmeli, aile ve tedavi ekibi iş birliği içinde sorunları çözmesinde destek olmalıdır (20).

Çocuğun hastalık öncesindeki günlük rutininin korunması, okula devamının sağlanması, oyun oynaması için yeterli fırsatın tanınması, parka ve gezintiye çıkmasının sağlanması oldukça önemlidir. Bu gibi etkinlikler aynı zamanda yaşamın devam ettiği mesajını vererek çocuğun umudunu korumasını sağlamaktadır. Çocuğun yaşamın geri kalanını yatağında acı ve umutsuzluk içinde geçirmesine izin verilmemeli, yaşayan bir birey olduğu hissettirilerek, yaşam kalitesinin artırılması desteklenmelidir (40). Çocuğun kalan zamanını sevdikleriyle birlikte, mümkün olan en uzun süre kendini iyi ve güvende hissettiği evinde geçirmesi, semptom kontrolü gerekmedikçe hastanede kalmaması önerilmektedir. Böylece hastanede yatışın getirdiği bedensel ve psikolojik travma ve hastane yatışı ile ilişkili komplikasyonlar önlenmiş olacaktır (57). Ancak çocuğu ve ailesi ihtiyaç duyduğu her an tedavi ekibine ulaşabilmelidir. Hastaya ek yarar sağlamayacak ve acı verecek girişimlerden sakınılmalı, uygun psikolog ve psikiyatrist desteği sağlanmalı, yakınlarının ziyaretine izin verilmelidir (58).

SONUÇ

Psikososyal müdahalenin, değişen koşullara uyumu kolaylaştırdığı, psikolojik sorunları azalttığı, yaşam kalitesini artırdığı, hastanın bir bütün olarak değerlendirilmesini sağlayarak tedavi başarısını artırdığı, bu nedenle çocuk ve aile tarafından kolay ulaşılabilir olması ve sağlık çalışanlarını da kapsayacak şekilde planlanması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Talwar V, Harris PL, Schleifer M. Children's understanding of death: From biological to religious conceptions: Cambridge University Press; 2011.
2. Nagy M. The child's theories concerning death. The Pedagogical Seminary and Journal of Genetic Psychology. 1948;73(1):3-27.
3. Anthony S. The Children's Discovery of Death: A Study in Child Psychology. London: Kegan Paul, Trench and Trubner. 1940.
4. White E, Elsom B, Prawat R. Children's conceptions of death. Child Development. 1978;307-10.
5. Jaakkola RO, Slaughter V. Children's body knowledge: Understanding 'life' as a biological goal. British Journal of Developmental Psychology. 2002;20(3):325-42.
6. Speece MW, Brent SB. Children's understanding of death: A review of three components of a death concept. Child development. 1984;1671-86.
7. Lazar A, Torney-Purta J. The development of the sub-concepts of death in young children: A short-term longitudinal study. Child Development. 1991;62(6):1321-33.
8. Panagiotaki G, Nobes G, Ashraf A, Aubby H. British and Pakistani children's understanding of death: Cultural and developmental influences. British Journal of Developmental Psychology. 2015;33(1):31-44.
9. Slaughter V, Griffiths M. Death understanding and fear of death in young children. Clinical child psychology and psychiatry. 2007;12(4):525-35.
10. Slaughter V, Lyons M. Learning about life and death in early childhood. Cognitive Psychology. 2003;46(1):1-30.
11. Nguyen SP, Gelman SA. Four and 6-year olds' biological concept of death: The case of plants. British Journal of Developmental Psychology. 2002;20(4):495-513.
12. Bering JM, Bjorklund DF. The natural emergence of reasoning about the afterlife as a developmental regularity. Developmental psychology. 2004;40(2):217.
13. Bering JM, Blasi CH, Bjorklund DF. The development of afterlife beliefs in religiously and secularly schooled children. British Journal of Developmental Psychology. 2005;23(4):587-607.
14. Misailidi P, Kornilaki EN. Development of afterlife beliefs in childhood: Relationship to parent beliefs and testimony. Merrill-Palmer Quarterly. 2015;61(2):290-318.
15. Panagiotaki G, Hopkins M, Nobes G, Ward E, Griffiths D. Children's and adults' understanding of death: Cognitive, parental, and experiential influences. Journal of experimental child psychology. 2018;166:96-115.
16. Howarth G, Leaman O. Encyclopedia of death and dying. Routledge. 2003.
17. Willis CA. The grieving process in children: Strategies for understanding, educating, and reconciling children's perceptions of death. Early childhood education journal. 2002;29(4):221-6.
18. Childers P, Wimmer M. The concept of death in early childhood. Child development. 1971:1299-301.
19. Dongen-Melman JV, Sanders-Woudstra J. Psychosocial aspects of childhood cancer: A review of the literature. Journal of Child Psychology and Psychiatry. 1986;27(2):145-80.
20. Erden G. Ölüm Sürecinde Olan Çocuk: Ölümü Kabul ve Tedavi Sürecinde Etkili Yardım. Kriz Dergisi. 2002;10(1).

21. Gartley W, Bernasconi M. The concept of death in children. *The Journal of genetic psychology*. 1967;110(1):71-85.
22. Tamm ME, Granqvist A. The meaning of death for children and adolescents: A phenomenographic study of drawings. *Death Studies*. 1995;19(3):203-22.
23. Florian V, Kravetz S. Children's concepts of death: A cross-cultural comparison among Muslims, Druze, Christians, and Jews in Israel. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 1985;16(2):174-89.
24. Koocher GP. Childhood, death, and cognitive development. *Developmental Psychology*. 1973;9(3):369.
25. Weininger O. Young children's concepts of dying and dead. *Psychological reports*. 1979;44(2):395-407.
26. Yang SC, Chen S-F. A phenomenographic approach to the meaning of death: A Chinese perspective. *Death Studies*. 2002;26(2):143-75.
27. Jay SM, Green V, Johnson S, Caldwell S, Nitschke R. Differences in death concepts between children with cancer and physically healthy children. *Journal of Clinical Child Psychology*. 1987;16(4):301-6.
28. O'Halloran CM, Altmeyer EM. Awareness of death among children: Does a life-threatening illness alter the process of discovery? *Journal of Counseling & Development*. 1996;74(3):259-62.
29. Bonoti F, Leondari A, Mastora A. Exploring children's understanding of death: Through drawings and the death concept questionnaire. *Death studies*. 2013;37(1):47-60.
30. Cotton CR, Range LM. Children's death concepts: Relationship to cognitive functioning, age, experience with death, fear of death, and hopelessness. *Journal of Clinical Child Psychology*. 1990;19(2):123-7.
31. Mahon M. Children's concept of death and sibling death from trauma. *Journal of pediatric nursing*. 1993;8(5):335-44.
32. Rosengren KS, Gutiérrez IT, Schein SS. V. Cognitive models of death. *Monographs of the Society for Research in Child Development*. 2014;79(1):83-96.
33. Ersoy AF, Türkkan B. İlköğretim öğrencilerinin çizdikleri karikatürlere yansıttıkları sosyal ve çevresel sorunların incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*. 2010;35(156).
34. Loomis KR. Children's conceptions of death and dying as a function of cognitive development: Oklahoma State University; 1982.
35. Rosengren KS, Gutiérrez IT, Schein SS. Iv. Cognitive Dimensions of Death in Context. *Monographs of the Society for Research in Child Development*. 2014;79(1):62-82.
36. Schell D, Seefeldt C. Development of a death anxiety scale for children. *Omega-Journal of Death and Dying*. 1991;23(3):227-34.
37. Matalon TH. The relationship among children's conceptualization of death, parental communication about death, and parental death anxiety. 1998.
38. Thorson JA, Powell FC. A revised death anxiety scale. *Death Studies*. 1992;16(6):507-21.
39. Slate C, Scott D, editors. A discussion of coping methods and counseling techniques for children and adults dealing with grief and bereavement. Paper based on a program presented at the 2009 American Counseling Association Annual Conference and Exposition; 2009.
40. Kübler-Ross E. *On death and dying*: Routledge; 1973.
41. Diler RS, Avcı A. Çocuk ve Yas: Bir Gözden Geçirme. 3 P Dergisi. 1997;4(3):283-91.
42. Dyregrov A. *Grief in children: A handbook for adults* second edition: Jessica Kingsley Publishers; 2008.
43. Kaufman S. *And a time to die: How American hospitals shape the end of life*: Simon and Schuster; 2005.
44. Bildik T. Ölüm, kayıp, yas ve patolojik yas. *Ege Tıp Dergisi*. 2013;52(4):223-9.
45. Buşu O-V, Luchici AI. Overcoming the Children's Mourning State Through Psychological Intervention. *Social Sciences and Education Research Review*. 2016;3(2).
46. Gross J, Hayne H. Drawing facilitates children's verbal reports of emotionally laden events. *Journal of experimental psychology: applied*. 1998;4(2):163.
47. Al-Tokhais A. The relationship between communication effectiveness and multicultural employees' job outcomes: Kent State University; 2016.
48. Corr CA. Bereavement, grief, and mourning in death-related literature for children. *Omega-Journal of Death and Dying*. 2004;48(4):337-63.
49. Stefan MA, Popescu AM. New axiological trends in human being formation and development: trends in the youth perceptions and self-development in education. *Revista de Stiinte Politice*. 2015; (46):38.
50. Voinea DV, Negrea X, Teodorescu B. Journalistic Language as a Part of Romanian Language. *Analele Universității din Craiova Seria Științe Filologice Lingvistice*, (1-2). 2016:284-91.
51. Oğuzhan M, Erden G, editors. *Kronik ve Ölümçül Hastalığı Olan Çocuklarda ve Ailelerinde Ortaya Çıkan Sorunlar ve Psikososyal Müdahalenin Önemi*. Yeni Symposium; 2012.
52. Gökler B. Ölümçül Hastalık Karşısında Çocuk Aile ve Hekim, A Ekşi. Ben Hasta Değilim, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri. 1999:471-5.
53. Schonfeld D, Levvis M. *Dying children*. S Parker, B Zuckerman (Eds), *Behavioral and Developmental Pediatrics*. New York. Little. Brown and Company; 1995.
54. Beale EA, Baile WF, Aaron J. Silence is not golden: communicating with children dying from cancer. *Journal of clinical oncology*. 2005;23(15):3629-31.
55. Chong PH, Walshe C, Hughes S. Perceptions of a Good Death in Children with Life-Shortening Conditions: An Integrative Review. *Journal of palliative medicine*. 2019;22(6):714-23.
56. Ito Y, Okuyama T, Ito Y et al. Good death for children with cancer: a qualitative study. *Japanese journal of clinical oncology*. 2015;45(4):349-55.
57. Nitschke R, Meyer WH, Sexauer CL, Parkhurst JB, Foster P, Huszti H. Care of terminally ill children with cancer. *Medical and Pediatric Oncology: The Official Journal of SIOP—International Society of Pediatric Oncology (Société Internationale d'Oncologie Pédiatrique)*. 2000;34(4):268-70.
58. Güneş D. Kaybedilmekte Olan Kanserli Çocuk Hastaya Yaklaşım ve Etik. *Türkiye Klinikleri Journal of Pediatrics*. 2009;18(2):117-24.